

ANDRZEJ A. ZIĘBA

Uniwersytet Jagielloński

*Agnus Dei cum labaro, czyli znak i herb Ormian polskich –
dzieło Katarzyny Agopsowicz*

Do dnia dzisiejszego w zbiorach archiwalnych zachowało się nieco odcisków pieczętnych gmin ormiańskich i ormiańskich bractw pobożnych w dawnej Polsce – z Kijowa, Lwowa, Zamościa, Kamieńca Podolskiego, Stanisławowa. Figuruje na nich niemal zawsze ten sam symbol: baranek paschalny, albo wielkanocny, zwany też Barankiem Bożym z labarum (łac. *Agnus Dei cum labaro*). Labarum nazywano w starożytnym Rzymie szczególnie rodzaj sztandaru legionów, używany w obecności cesarza. Czworokątna purpurowa chorągiew, ozdobiona złotymi frędzlami i zawieszona na poprzecznej belce, stała się dla chrześcijan symbolem zmartwychwstania Chrystusa i jego zwycięstwa nad potęgami ciemności. Umieszczano ją w ikonografii chrześcijańskiej na krzyżu, jej kształt nieco się zmienił, bo przybrała formę trójdzielną, niekiedy osadzano na niej monogram Chrystusa (chrystogram) lub znak krzyża. Stojący baranek trzymał labarum przednią nóżką, a obok znajdował się kielich, w którym zbierała się jego krew ofiarna. Symbol ten stał się z czasem znakiem różnych wspólnot chrześcijańskich – kościelnych (klasztorów, bractw, biskupstw) i świeckich (miasta), a także osób (biskupów, arystokratów). W Polsce posiadało go na swych tarczach herbowych wiele miast oraz Ziemia Wieluńska i Księstwo Warmijskie¹.

Do Polski Ormianie przywieźli swego baranka prawdopodobnie z Krymu, gdzie funkcjonował już co najmniej od XIV w. Umieszczany był na ścianach ormiańskich

¹ Baranek z labarum w herbach i pieczęciach na obszarze ziem polskich był tematem pracy maderskiej Artura Karpacza obronionej na seminarium prof. dr. hab. Zenona Piecha w Uniwersytecie Jagiellońskim. Zob. także: S. Kobiels, *Bestiariusz chrześcijański. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002, s. 59-61.

kościółów i klasztorów, był herbem Ormian Kaffy, którzy zapożyczyli go prawdopodobnie z herbu Genui, wtedy rządzącej tą nadczarnomorską emporią handlową². Owszem, znamy jeszcze wcześniejsze – ale rzadkie – ormiańskie wyobrażenia baranka, na przykład w ewangeliarzu ze Skewry (schyłek XII w.)³. Potem, po kilkunastoletniej przerwie, pojawiają się równoczesne polskim – wśród Ormian Cezarei, Artwinu, Grigoriopola (XVII-XVIII w.). Nieco z tych późnych czasów zachowało się też na artefaktach i szatach liturgicznych, przechowanych w zbiorach muzeum św. Eczmiazyna. Jednak wydaje się niemal pewnym, że popularność wśród Ormian w Polsce zawdzięcza baranek ich matecznikowi – Kaffie, a więc pośrednio ma genezę zachodnioeuropejską, łacińską.

Gminy ormiańskie w Polsce posługiwały się rozmaitymi wariantami tego znaku. Czasem baranek zwrócony był w prawo, czasem w lewo, miał rozmaity kształt i atrybuty, niekiedy stowarzyszony był z innymi jeszcze symbolami, niekiedy w otoku wzbogacał go i objaśniał stosowny napis⁴. Pojawia się też w heraldyce indywidualnej Ormian polskich. Używał go na swej pieczęci arcybiskup Mikołaj Torosowicz, twórca unii kościelnej, a także sekretarz jednego z jego następców, Krzysztof Bernatowicz, żyjący na początku wieku XVIII⁵. Baranek paschalny był gmerkiem (herbem mieszczańskim), a następnie stał się herbem szlacheckim nobilitowanego w 1791 r. Paschalisa Jakubowicza, kupca i właściciela manufaktury pasów w Lipkowie pod Warszawą. Jako gmerk posiadał napis w otoku, który oddawał imię i nazwisko właściciela w alfabecie i języku ormiańskim: *Arutiun worti Hagopi* („Arutiun syn Jakuba”)⁶. Herb ten Jakubowicz umieszczał też na produkowanych przez siebie pasach⁷. Baranek trafiał również na płyty grobowe lub wotywne, widzimy go na przykład na alabastrowej ta-

² Е. Айбабина, *Декоративная каменная резьба Каффы XIV-XVIII веков*, Симферополь 2001, s. 55.

³ Biblioteka Narodowa w Warszawie (dalej: BN), k. 327r: *Das Lemberger Evangeliar. Eine armenische Bilderhandschrift*, Hgg. G. Prinzing, A. Schmidt, Wiesbaden 1997, tab. XVII.

⁴ Я. Дашкевич, *Емблематика та символіка вірменів України XIV-XVIII століть*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка” 1996, т. 231, s. 258-277; idem, *К средневековой сфрагистике армян Украины*, „Вестник Матенадарана” 1986, т. 15, s. 191-240; idem, *Армянские общественные печати на Украине (XVI-XVII вв.)*, „Вестник Матенадарана” 1984, т. 11, 1984, s. 233-250; С. Chowanec, *Ormianie w Stanisławowie w XVII i XVIII wieku*, Stanisławów 1928; BN, С. Tomaszewicz, *Kamieniec Podolski* [plan], Kraków [1672-1679], [on-line:] <http://polona.pl/item/404622/0>.

⁵ Я. Дашкевич, *Армянские частные печати на Украине (XIV-XVIII веков)*, „Вестник Матенадарана” 1980, т. 13, s. 139-192.

⁶ „Herb mu nadany Jakubowicz nazywający się to jest barana białego z chorągiewką w lewo stronę tarczy obróconego, na wzgórku stojącego zielonem z dwoma rogami na głowie” (*Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S.J powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów i dowodów urzędowych wydany przez Jana Nep. Bobrowicza*, t. 4, Lipsk 1839, s. 428).

⁷ Reprodukacja fragmentu pasa ze zbiorów Muzeum Ukrainiejskiej Ludowo-Dekoratywnej Sztuki w Kijowie – (Національний музей українського народного декоративного мистецтва, КТ-4317) w: І. Гаюк, *Ілюстрована енциклопедія вірменської культури в Україні. З каталогізованим додатком переліку пам'яток вірменської культури в музеях та заповідниках / Иллюстрированная энциклопедия армянской культуры в Украине. С каталогизированным приложением перечня памятников армянской культуры в музеях и заповедниках*, Львів 2012, s. 290.

bliczce wraz z dwoma krzyżami ormiańskimi (chaczkarami) w katedrze ormiańskiej we Lwowie, gdzie upamiętnia Der Kirkora (to jest: księdza)⁸.

Zachariasz Mysyrowicz, kupiec z Kamieńca Podolskiego, gdy 27 lipca 1760 r. w imieniu Ormian witał Adama Krasieńskiego, nowego rzymskokatolickiego biskupa, nawiązał do symboliki „herbowego magistratu ormiańskiego baranka”, który „idzie w opiekę pasterską, należący do trzody J[aśnie] W[ielmożnego] Pana [...], i niezbląkany pilnuje tego respektu, na którym całość i uszczęśliwienie prześwieatnej diecezji oraz i narodu mojego docześnie i wiekopomnie zawisła”⁹. A więc baranek był tu rozumiany jako symbol ładu i pokoju, wyrażał intencję godnego współżycia z innymi nacjami miast Królestwa Polskiego.

Ormiańskiego baranka z Polski znamy najczęściej z pieczęci lub kamieniarki, a więc w jednolitej barwie, ale szczęśliwie zachował się też jeden jego wizerunek oddany w bogactwie heraldycznej kolorystyki. W przepięknie zdobionej kopii statutow prawa ormiańskiego, sporządzonej w 1658 r. we Lwowie, która do 1815 r. znajdowała się w posiadaniu kapituły katedralnej ormiańskiej we Lwowie, a przechowywanej obecnie w Bibliotece Kórnickiej, znajduje się bowiem „herb lwowski ormienski”¹⁰. Widział go i tak opisał na początku wieku XX znawca i wydawca tych statutow, wybitny polski historyk, Oswald Balzer:

Na karcie 2 w obramowaniu złocistem i z takimże napisem u góry: HERB LWOWSKI ORMIENSKI, wyobrażony w górnej części herb gminy ormiańskiej lwowskiej. W czerwonym polu, na którym widnieją wykonane ciemniejszą barwą cienkie arabeski, wyobrażona postać baranka, stojącego na zielonej murawie, zwróconego ku stronie lewej, który pierwotnie wykonany był barwą srebrzystą, dziś [...] prawie zupełnie startą (pozostał podkład barwy ciemno-popielatej), baranek przednią stopą podtrzymuje krzyż z zawieszoną na nim trójdzielną chorągiewką, przed barankiem kielich, wszystkie trzy przedmioty wykonane barwą złocistą. Pole herbowe ujęte w [...] wieniec zielony, przewiązany [w czterech miejscach] wstęgami złocisto-czarnymi¹¹.

Współcześnie w Polsce swoją wersję ormiańskiego baranka opracowała grupa polskich Ormian, która wzięła udział w inscenizacji bitwy pod Grunwaldem, w 600-lecie jej stoczenia. Był on, jak pieczęcie, jednobarwny, a jego autorką jest Klaudia Maślej, graficzka z Wrocławia. Baranek ten znalazł się na czerwonym proporcu, wbitym w ziemię przy namiocie ormiańskich rekonstruktorów historycznych, rozstawionym na polu grunwaldzkim w dniach od 14 do 19 lipca 2010 r. Znawca zagad-

⁸ J. Chrzęszczewski, *Kościół Ormian polskich*, Warszawa 2001, s. 85.

⁹ *Mowa do JW. Jmci X. Adama na Krasnem Krasieńskiego Biskupa Kamienieckiego, kawalera orła białego, od szlachetnego Magistratu ormiańskiego kamienieckiego przez Jmci Pana Zachariasza Misyrowicza radcę i sekretarza JKM. nacyi ormiańskiej na powitanie podczas wjazdu do Kamieńca miane d. 27 m. Lipca roku 1760*, cyt. za: S. Barącz, *Żywoty sławnych Ormian w Polsce*, Lwów 1856, s. 232-233.

¹⁰ Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk, BK 00797: *Prawa y Artykuły Ormian Lwowskich z łacińskiego oryginału pilnie na polski język przełożone roku 1601 a przepisane przez [...] Jakoba Wartanowicza, starszego praw Ormian lwowskich [...] 1658 [...]*, k. 2.

¹¹ *Statuta iuris Armenici*, [w:] *Księgi prawa polskiego*, dział 1, ks. 3, wyd. O. Balzer, Kraków 1906, s. 412.

nienia przypomniał przy tej okazji, że ten znak heraldyczny „nie był jednak niczym szczególnie ormiańskim, gdyż był używany także w wojskach Zakonu Krzyżackiego (chorągiew komturii i miasta Człuchowa, chorągiew biskupstwa warmińskiego)”¹². Równolegle ormiański rekonstruktor-rycerz, biorący udział w inscenizacji, użył znaku lwa z herbu Królestwa Armenii Cylicyjskiej. Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich w Warszawie przybrała „grunwaldzkiego” baranka jako logotyp jednej ze swoich stron internetowych – Wolnej Encyklopedii Ormian w Polsce (www.Wiki.Ormianie.pl). W otoku posiada on napis: „Herbowny magistratu ormiańskiego baranek”, nawiązujący do słów Zachariasza Mysyrowicza¹³.

W tym roku (2016), na prośbę Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego (OTK), na podstawie cytowanego wyżej opisu Oswalda Balzera i odcisków pieczętnych zachowanych w dokumentach gmin ormiańskich ze Lwowa i Kamieńca oraz po konsultacji z prof. dr. hab. Zenonem Piechem z Uniwersytetu Jagiellońskiego, wybitnym specjalistą z zakresu heraldyki, p. Katarzyna Agopsowicz opracowała trzy nowe formy graficzne, zawierające symbol baranka paschalnego. Pierwsza to znak Ormian polskich, który będzie służył OTK w momentach szczególnie uroczystych, druga to herb Ormian polskich, sformalizowana wedle zasad heraldyki wersja znaku, mówiąc językiem dzisiejszym – logotyp, trzecia to znak opatrzony okolicznościowym napisem, symbol uroczystości 650-lecia Ormian polskich. Znak opracowany przez Katarzynę Agopsowicz nawiązuje do wizerunków historycznych, ale jest jej autorskim dziełem. Otacza go dwujęzyczny napis: „ORMIANIE POLSCY”, wzbogacony w wersji jubileuszowej o frazę: „650 LAT ORMIAN POLSKICH”.

Katarzyna Agopsowicz jest absolwentką Wydziału Grafiki Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Dyplom uzyskała w Pracowni Filmu Animowanego pod kierunkiem Jerzego Kuci w 2005 r., a jej praca dyplomowa, film *Jutro*, nagrodzona została m.in. statuetką „Mały Jantar” podczas Koszalińskiego Festiwalu Debiutów Filmowych „Młodzi i Film” w 2007 r. Od wielu lat współpracuje z twórcami filmów animowanych i dokumentalnych (m.in. *Wszystko płynie*, reż. Edyta Turczanik, 2008; *Będiesz legendą, człowieku*, reż. Marcin Koszałka, 2012; *Fuga na wiolonczelę, trąbkę i pejzaż*, reż. Jerzy Kucia). Była stypendystką Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Prezydenta Miasta Krakowa i Stowarzyszenia Filmowców Polskich. Była też wydawcą i jednym z projektantów graficznych kwartalnika architektonicznego „Green2”. Współpracowała z Galerią BB i fundacją „Fly with Art”, organizatorami Europejskiego Festiwalu Szkła „Play with Glass”. Obecnie realizuje swój debiut filmowy pt. *Księżę w cukierni*, według scenariusza Marka Bieńczyka, i prowadzi warsztaty filmu animowanego dla dzieci. Należy do Międzynarodowego Stowarzyszenia Twórców Filmów Animowanych ASIFA i Stowarzyszenia Filmowców Polskich.

Prośba Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego nieprzypadkowo i nie tylko z uwagi na wysokie kwalifikacje zawodowe skierowana została do p. Agopsowicz. Jak samo jej nazwisko wskazuje, jest ona bowiem polską Ormianką. Od lat działa

¹² K. Stopka, *Czy Ormianie mogli walczyć pod Grunwaldem?*, „Awedis” 2010, nr 3, s. 9.

¹³ <http://www.wiki.ormianie.pl/index.php?title=WikiOrmianie>; informacje p. Romy Obrockiej z Obornik Śląskich i p. Moniki Agopsowicz z Sulejówka.

w OTK, a obecnie jest członkiem jego Zarządu, jak również pracuje w Kolegium Redakcyjnym „Biuletynu Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego”.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Biblioteka Narodowa w Warszawie (BN):

k. 327r: *Das Lemberger Evangeliar. Eine armenische Bilderhandschrift*, Hgg. G. Prinzing, A. Schmidt, Wiesbaden 1997.

C. Tomaszewicz, *Kamieniec Podolski* [plan], Kraków [1672-1679], [on-line:] <http://polona.pl/item/404622/0>.

Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk:

BK 00797: *Prawa y Artykuły Ormian Lwowskich z łacińskiego oryginału pilnie na polski język przełożone roku 1601 a przepisane przez [...] Jakoba Wartanowicza, starszego praw Ormian lwowskich [...] 1658 [...]*.

Національний музей українського народного декоративного мистецтва:

KT-4317.

Źródła drukowane:

Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S.J powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów i dowodów urzędowych wydany przez Jana Nep. Bobrowicza, t. 4, Lipsk 1839.

Księgi prawa polskiego, dział 1, ks. 3, wyd. O. Balzer, Kraków 1906.

Relacje:

Monika Agopsowicz z Sulejówka

Roma Obrocka z Obornik Śląskich

Opracowania:

Barącz S., *Żywoty sławnych Ormian w Polsce*, Lwów 1856.

Chowaniec C., *Ormianie w Stanisławowie w XVII i XVIII wieku*, Stanisławów 1928.

Chrząszczewski J., *Kościół Ormian polskich*, Warszawa 2001.

Kobielus S., *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa 2002.

Stopka K., *Czy Ormianie mogli walczyć pod Grunwaldem?*, „Awedis” 2010, nr 3, s. 9.

Айбабина Е., *Декоративная каменная резьба Каффы XIV-XVIII веков*, Симферополь 2001.

Дашкевич Я., *Армянские общественные печати на Украине (XVI-XVII вв.)*, „Вестник Матенадарана” 1984, т. 11, 1984, s. 233-250.

Дашкевич Я., *Емблематика та символіка вірменів України XIV-XVIII століть*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка” 1996, т. 231, s. 258-277.

- Я. Дашкевич, *К средневековой сфрагистике армян Украины*, „Вестник Матенадарана” 1986, т. 15, с. 191-240.
- І. Гаюк, *Ілюстрована енциклопедія вірменської культури в Україні. З каталогізованим додатком переліку пам'яток вірменської культури в музеях та заповідниках / Иллюстрированная энциклопедия армянской культуры в Украине. С каталогизированным приложением перечня памятников армянской культуры в музеях и заповедниках*, Львів 2012.

Netografia:

<http://www.wiki.ormianie.pl/index.php?title=WikiOrmianie>

Анджей А. Земба, *Agnus dei cum labaro* або знак та герб польських вірмен – робота Катажини Агопсович

Спільноти вірмен існували в польських містах в період з XIV по XVIII ст. та мали статус місцевих органів самоврядування і, як такі, мали власні герби. Найчастіше це було зображення Божого агнця у вигляді ягняти, що несе корогву з хрестом (*Agnus cum labaro*). Він також повторювався в геральдичних представленнях вірменських благородних родин або родин благородного походження та був присутній на багатьох іконографічних зображеннях і у літературі польських вірмен. Сьогодні можна спостерігати за поверненням цього знаку у символіку групи. З нагоди 650-річчя надання вірменам першого привілею польським королем Казиміром Великим (1367 р.) Катажина Агопсович, польська графік та авторка анімаційних фільмів вірменського походження, розробила нову версію цієї емблеми та гербу, що є її авторською реконструкцією історичного символу.

Ключові слова: польські вірмени, етнічна геральдика, *Agnus Dei cum labaro*

Andrzej A. Zięba, *Agnus Dei cum labaro: the sign and coat of arms of Polish Armenians, the work of Katarzyna Agopsowicz*

Armenian communities, which existing in Polish cities from the 14th to the 18th centuries, had the status of self-governments and as such used coats of arms. Most often it was a sign of a lamb with labarum (*Agnus cum labaro*). The same sign also repeated in the heraldry of noble gentry of Armenian origin, and was present in many artistic images and literary statements of Polish Armenians. Today the sign returned as the symbol of the group. On the occasion of the 650th anniversary of granting the Armenians the first privilege by King Casimir the Great (1367), Katarzyna Agopsowicz, graphic designer and the author of animated films of Armenian origin, developed a new versions of this sign and coat of arms, which constitutes her original reconstruction of historical symbols.

Keywords: Polish Armenians, ethnic heraldry, *Agnus Dei cum labaro*